

Poimanje braka u Starom zavjetu

Marko MATIĆ

Sažetak

Brak se u Starom zavjetu doživljava kao zemaljska i milosna stvarnost; proizlazi iz stvorene ljudske naravi i odražuje savez Boga s ljudima, ustanovljen radi uzajamne ljubavi muža i žene (Post 2,4b-25) i radi umnažanja ljudskog roda (Post 1,1-2,4a). Nakon grijeha prevladava patrijarhalizam i poligamija. Nakon egzila monogamija počinje ulaziti sve više u običaj, a promiče ju svećenička i mudrosna literatura. Proroci, a napose Pjesma nad pjesmama vide u savezu između muža i žene sliku Božjeg saveza između Boga i ljudi.

Uvod

Usporedimo li poimanje braka u Izraelu s poimanjima starog Istoka i napose s onima u Kananu, uočiti ćemo da je Izrael, kako primjećuje Schillebeeckx,¹ »desakralizirao«
brak i učinio ga stvarnošću ovog zemaljskog svijeta. U Kananu, gdje se je Izrael nastanio, bio je razvijen kult plodnosti. Na seksualnost i prokreativnost gledalo se kao na misterioznu stvarnost božanske naravi. Bogovi prethode naravnim silama plodnosti čovjeka i prirode. Svako božanstvo je seksualno određeno i njihovo međusobno zajedništvo služilo je kao prototip prirodi i ljudima. Ljudi su pokušavali magičnim obredima priskrbiti naklonost tih božanstava o kojima ovise sve vitalne sile zemlje i žene. Ti bi obredi završavali orgijama svete prostitucije (1Kr 14,24). U Izraelu brak je demitologizacijom Boga očišćen svih tih poganskih obreda plodnosti i proglašen darom Boga Stvoritelja. Vjera u Boga koji može i neplodno učiniti plodnim preoblikovat će malo-pomalo poimanje braka i shvatiti ga prije svega kao zemaljsku stvarnost i znak Božjeg saveza s čovjekom. Prema tome poimanje braka u Starom zavjetu možemo u biti promatrati dvojako:

I. *brak kao Božji dar čovjeku*

II. *brak kao simbol saveza s Bogom.*

O braku se prvo iznosi u izvješću o stvaranju, a brak kao simbol Božjeg odnosa prema Izraelu tumače proroci i mudrosne knjige.

1 E. SCHILLEBEECKX, *Le mariage. Réalité terrestre et mystère de salut*, ed. du Cerf 1966, str. 40.

I. Brak – Božji dar čovjeku

1. Brak prije grijeha

Želimo li shvatiti što je brak u biti i kako ga je Bog zamislio, moramo otvoriti prve stranice Biblije, koje su gotovo »magna charta« iskonskog Božjeg plana o braku, splnosti, ljubavi i potomstvu.

a) Svećenički izvještaj stvaranja (Post 1,1-2,4a)

Prvo poglavlje knjige Postanka govori o kozmogoniji, tj. o postanku svijeta u šest dana. Kruna stvaranja je čovjek u dvostrukoj pojavnosti kao muž i žena. Svijet je shvaćen kao veliki scenarij, koji Bog kroz šest dana sprema i uređuje za kralja stvorenja, za čovjeka kojeg stvara šesti dan. Posebnost čovjeka dolazi do izražaja i u samom času njegova stvaranja. Stvaranju prethodi svečano Božje razmišljanje i samosavjetovanje: »Načinimo čovjeka na svoju sliku...« Izraz čovjek (adam) je u jednini s kolektivnim značenjem, što se vidi iz glagola »da bude gospodar« koji je u hebrejskom originalu u pluralu. Stvaralački Božji čin odnosi se dakle na čovjeka općenito, na čovječanstvo u dvostrukoj pojavnosti muža i žene. Tekst izričito govori: »Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih« (1,27). Adama, čovjeka, čine dvoje. Slika Božja ne odsjeva samo s lica jednoga nego s lica dvoga zajedničke ljudske naravi. Nije pojedinac, individuum pozvan da vlada svijetom, nego čovjek – muško i žensko, ljudski par. Njih dvoje stvoreni su jednim te istim Božjim činom i zajedno tvore čovjeka, Božju sliku. Stvaranje čovjeka razlikuje se od ostalih stvorova. Samo se za njega veli da je slika Božja i samo on stoji u neposrednom odnosu s Bogom. Čovjek je stvoren dvojstveno jednim te istim Božjim činom kao muž i žena. Budući da su proizašli iz jednog te istog Božjeg čina, pripadaju jedno drugome i istog su dostojanstva. Razlika muško – žensko proizlazi iz njihove spolnosti sa svim njezinim posljedicama. Te razlike nisu takve naravi da bi dirale čovječstvo muža ili žene. Muško i žensko stoje apsolutno jednako pod zajedničkim nazivnikom svega stvorenja, a to je da je sve što je stvoreno dobro. I spolnost je dakle kao takva u svojoj posebnosti dobra. To se vidi iz činjenice da je čovjek jedini dobio nalog razmnožavanja koji pretpostavlja spolnost bez koje je taj nalog neostvariv. I drugi nalog kojim Stvoritelj daje čovjeku moć nad zemljom pretpostavlja spolnost, odnosno razmnožavanje bez kojeg nema napučavanje zemlje, a ni vlasti nad njom.

»I blagoslovi ih Bog« (1,28). Blagoslov koji se na Orijentu daje svakom novom bračnom paru sadržan je u stvaralačkom Božjem činu kojim je blagoslovio prvi povijesni par i vrijedi sve do posljednjeg para. Bog je u prvom i po prvom paru ustanovio brak i dao mu bitnu ustrojbu koju otkri-

vamo u svakom braku. Božji blagoslov nije samo dobra želja, nego njegova nazočnost, njegova stvaralačka riječ. U tom svjetlu treba promatrati brak kao susret muža i žene, susret koji je Bog htio, ustanovio i blagoslovio. Iz tog blagoslova potječe potomstvo kao Božji dar (Post 4,1).

Iz navedenoga slijedi da brak nije ljudska ustanova, nego dobra, sveta, božanska ustanova koju je Bog ustanovio na početku povijesti čovječanstva. Na kraju izvještaja sv. pisac ističe Božje zadovoljstvo s djelom stvaranja, a napose s čovjekom: »I vidje Bog sve što je učinio, i bijaše veoma dobro«(1,31).²

b) *Jahvistički izvještaj (2,4b-25)*

Anonimni pisac iz Davidova i Salomonova vremena (X./IX. stoljeće pr.Kr.), zbog imena Jahve kojim oslovljava Boga nazvan je *Jahvistom*, veliki teolog i poznavatelj ljudskog srca, obraća se slikovitim govorom jednostavnom puku. Smatraju ga jednim od najvećih pripovjedača svjetske literature.

U njegovu izvješću krije se bit objavljene nauke o braku. Ne zanima ga toliko kozmogonija koliko čovjek, njegovo mjesto i uloga u svijetu; stoga je njegovo izvješće prvotno antropološko. Središnja točka izvješća je zгода o stvaranju žene (2,21-14). Bog stvara čovjeka iz praha zemaljskoga, udahnuje mu dah života, zasađuje mu raskošan vrt na Istoku, smješta ga u nj s nalogom da ga obrađuje i čuva. I u vrtu užitka, u Edenu, čovjek nije sretan, pati od samoće, nedostaje mu životni drug, što i Bog primjećuje: »Nije dobro da čovjek bude sam: načinit ću mu pomoć kao što je on« (2,18). Kad sv. pisac govori o ženi kao o čovjekovoj »pomoći«, onda ne misli samo na pomoć u domaćinstvu. Taj izraz u Starom zavjetu ima personalističko značenje i često se upotrebljava za Boga: »Bog je moja pomoć« (Ps 33,20; 46,6), a to znači Bog je moje utočište, moj štap na koji se mogu osloniti, kome se mogu povjeriti. U tom je smislu žena pomoć mužu.

Životinje poljske i ptice nebeske koje je Bog stvorio za čovjeka nisu mu odgovarajuća pomoć, stoga Bog posebnim činom stvara ženu, ne kao u prvom izvještaju prvotno radi potmostva, nego radi njihove međusobne ljubavi.³ Način na koji Bog stvara ženu pun je simbolike koja otkriva nje-

2 Vidi o svemu opširnije E. SCHILLEBEECKX, nav. dj., str. 39 sl.; M. DA CRISPIERO, *Il matrimonio cristiano*, Marietti 1976, str.16 sl.; C. ROCCHETTA, *I sacramenti della fede*, EDB Bologna 1985. str. 464 sl.; W. KASPER, *Die Verwirklichung der Kirche in Ehe und Familie. Überlegungen zur Sakramentalität der Ehe*, u: A. EXELER (izd.), *Die neue Gemeinde*, Mainz 1967, str. 110 sl.; E. CHRISTEN, *Ehe als Sakrament. Neue Gesichtspunkte aus Exegese und Dogmatik*, u: Theologische Berichte 1, Benziger Einsiedeln 1972, str. 11 sl.

3 Vidi J. AUER, *Das Sakrament der Ehe*, u: AUER/RATZINGER, *Kleine katholische Dogmatik VII*, Regensburg 1972, str.232.

zino dostojanstvo i veličinu. Bog stvara ženu iz Adamova rebra pustivši na nj najprije tvrd san. Hebrejski izraz »tardema« – tvrd san – znači stanje u kojem je čovjek lišen sjetilnih sposobnosti i osposobljen za teofaniju, mistični ushit, ekstazu zbog Božje blizine i veličine djela koje Bog izvodi. »Pisac je vođen mišlju«, veli Gerhard von Rad, »da taj čudesni Božji stvaralački čin ne trpi gledanja.«⁴ Tumači Sv. pisma nisu još načistu zašto se spominje da je Eva stvorena upravo iz rebra. Ne znamo što je ta simbolička značila suvremenicima sv. pisca. »Sela« – hebrejski izraz – znači rebro, strana, polovica, život. Možda je Bog uzeo nešto od Adamova života i stvorio Evu. Gerhard von Rad vidi u tome jednu vrstu etimologije, tj. opravdanje zašto je čovjek upućen na ženu i žena na čovjeka tako da se radi te usmjerenosti kidaju i najveće obiteljske veze, napuštaju oca i majku i prijanjaju jedno uz drugo. Rebro svojim polumjesečevim oblikom upućuje na plodnost i majčinsko poslanje žene. Riječi »Dovede je čovjeku« (Post 2,22) ističu da je sâm Bog začetnik braka i da mu je u prvom i po prvom paru dao bitnu ustrojbu koja se ponavlja pri sklapanju svakoga novog braka. Brak je stoga dobra, sveta stvar koju je Bog htio, ustanovio i blagoslovio. Žena je Božji dar čovjeku koji ga oslobađa samoće, upotpunjuje, omogućuje susret i dijalog. U susretu s njom čovjek pada u zanos i pjeva prvu ljubavnu pjesmu: »Gle, evo kosti od mojih kostiju, mesa od mesa mojega!« (2,23). Otkriva u njoj istovjetnost svoje naravi, živi dio sebe samoga i daje joj odgovarajuće ime: »Ženom neka se zove, od čovjeka kad je uzeta« (2,23). Čini se, prema sv. piscu, da je čovjek postao svjestan svog identiteta i svoje muškosti tek u susretu sa ženom.⁵

Iz svega navedenog možemo izdvojiti četiri zaključka u kojima dolazi do izražaja prvotni Božji naum o braku:

1) Žena je istog dostojanstva kao i čovjek. Spada u ljudski, a ne u životinjski svijet; nije predmet kojim čovjek gospodari i koji posjeduje, nego je skupa s njim pozvana da podvrgnu sebi zemlju i da vladaju stvorenjima na njoj. Stvorena je iz Adamova rebra, tj. od njegove kosti i njegova mesa, a to znači da je iste naravi i istog dostojanstva kao i on. Rebro koje je blizu srca govori i o odnosu između muža i žene. Talmud (židovski komentar Starog zavjeta), izlažući to mjesto, veli da Bog nije stvorio ženu ni iz glave čovjekove da mu gospodari niti iz nogu da mu robuje, nego iz rebra da mu bude blizu srca. Žena je životni drug, partner, subesjednik, koja omogućuje susret, dijalog s mužem. Životinja ne pripada čovjekovoj vrsti i ne može mu biti životni drug. Prvo čovjekovo ime je »iš« i uključuje u sebi ideju moći »jaki spol«, mogućnost izbora po čemu se čovjek razlikuje od životinja.»Išah« – žena, srodna čovjeku njegova izabranica, iste

4 G. VON RAD, *Das erste Buch Mose*, ATD, Göttingen 1972, str. 67; usp. C. ROCCHETTA, nav. dj., str. 467.

5 Vidi M. DA CRISPIERO, nav. dj., str. 17

vrste kao i on. Što se vidi po imenu i po prepoznavanju »Gle, evo kosti od mojih kostiju, mesa od mesa mojega« (Post 2,23). Ideja srodnosti za Semita nije nikad samo duhovna; uvijek je autentično ljudska i mora se očitovati kao tjelesna srodnost »moja kost i moje meso« (Post 29,14).

2) Žena je dovršenje čovjeka. To je središnja misao jahvističkog izvještaja. Stvorena je da bude pomoć čovjeku, njegov životni drug, njegova druga polovica bez koje čovjek nije cjelovit.

3) Stvaranjem žene i predanjem mužu nastaje bračna veza, jača od svake krvne veze, štoviše, pa i one roditeljske. Muž i žena tvore »jedno tijelo«, tj. jednu osobu. Bog ih je stvorio jedno za drugo i pripadaju jedno drugome što potvrđuje mitski oblik govora da je žena stvorena iz čovjekova rebra, tj. sazdana od njegove žudnje, iz njegova srca. Izraz »jedno tijelo« označuje posvemašnje jedinstvo muža i žene u fizičkom, afektivnom i duhovnom pogledu. To je jedinstvo istaknuto riječju »prionuti« što znači priljubiti se, srasti, spojiti se u jedno.

4. Iz tog proizlazi četvrta oznaka braka – to je njegova otvorenost za plodnost, što će više naglasiti mladi, svećenički izvještaj.

Jahvist završava svoj izvještaj tvrdnjom da su čovjek i njegova žena bili goli i da nisu osjećali stida jedno pred drugim (2,25). U zdravom Božjem svijetu nije bilo i nema stida. Stid se pojavljuje prvi put nakon pada i to kao znak narušenog sklada u njima i među njima. Pad prvih ljudi odrazit će se i odražuje se još uvijek tragično na brak i na bračne veze.

2. Brak nakon grijeha

U prvom i drugom poglavlju *Knjige Postanka* uočili smo prvotni Božji plan o braku. U trećem poglavlju Jahvist kao psiholog i teolog prikazuje nam dramu ljudske povijesti, pad prvog čovjeka i njegove posljedice. Narušene su sve veze, pomućeni svi odnosi: između čovjeka i Boga (teološki odnosi), između čovjeka i njegove žene (socijalni odnosi), između čovjeka i svijeta (kulturni odnosi). Posljedice pada pojavljuju se odmah: žena zavedena postaje zavodnicom svoga muža: »Tada im se obadvoma otvore oči i upoznaju da su goli«(3,7). Otvorile su im se doduše oči, kako je zmija najavila, ali time nisu postali kao bogovi, nego su se prestrašili vlastite praznine i golotinje. Javlja se prvi put osjećaj stida kao znak narušenog sklada njihovih međuodnosa i razdora unutar njih samih.

Javlja se također po prvi put i strah pred Bogom i bijeg od njega: »Uto čuju korak Jahve, Boga, koji je šetao vrtom za dnevnog povjetarca, i sakriju se – čovjek i njegova žena – pred Jahvom, Bogom, među stablima u vrtu...«(3,8). Stid i strah su, veli Gerhard von Rad, neizlječivi ožiljci grijeha u čovjeku, signal narušenih socijalnih i teoloških odnosa.⁶ Solidarnost

6 G. VON RAD, nav. dj., str. 65.

u grijehu ne zblizava čovjeka i njegovu ženu nego ih rastavlja. Čovjek izdaje svoju ženu i okrivljuje ju pred Bogom, a ona baca krivnju na zmiju i u zadnjoj liniji na samoga Boga. Izgubivši sklad u sebi, među sobom i s Bogom, čovjek je izgubio sklad s prirodom. Kazne o kojima sv. pisac govori ocrtavaju uvjete u kojima se našao čovjek i njegova žena nakon grijeha. Jedno i drugo je pogođeno u srž svoje vlastitosti: žena kao supruga i majka, a muž kao radnik i skrbnik. G. von Rad upućuje na tri stvarnosti koje su međusobno usko povezane a neprestano opterećuju život žene:

- 1) tegobe trudnoće i porođajni bolovi,
- 2) žudnja za mužem i
- 3) podređenost u životu s njime.⁷

Muž je pogođen u svom radu i skrbi za uzdržavanje. Stvoren od zemlje i upućen na zemlju kao na podlogu svog života osjeća da je došlo do raskida solidarnosti između njega i nje, da je prokleta zbog njega i da se s trudom mora od nje hraniti svega svoga života.

Grijev je ostavio duboke tragove i na poimanje braka u Izraelu. Ti će se tragovi očitovati u *patrijarhalizmu* i *poligamiji*. Židovsko bračno pravo je patrijarhalno, tj. moralni i pravni zahtjevi ne obvezuju podjednako muža i ženu. Obveza predbračne čistoće, bračne vjernosti i nerazrješivosti odnosi se samo na ženu (Pnz 22,20; Br 5,11-13; Suci 8,30). Žena spada u inventar svoga muža; on je »ba'al«, njezin vlasnik i gospodar; ima pravo s njom raspolagati kao sa svojim posjedom. Pravo na rastavu imao je samo muž, a preljub je mogla učiniti samo žena. Mojsijev zakon je ozakonio rastavu kad veli: »Kad tko uzme ženu i s njom postupi kao muž, a po tom na njoj otkrije što ružno, te ona više ne nalazi milosti u njegovim očima i on joj napiše otpusno pismo, uruči joj ga i potjera je iz svoje kuće, a ona izade iz njegove kuće, ode i pođe za drugoga, pa omrzne i tome drugome, te joj i on napiše otpusno pismo, uruči joj ga i otjera je iz svoje kuće – ili pak umre taj koji ju je drugi uzeo – tada je, pošto se tako oskrvnula, ne može opet uzeti za ženu onaj prvi muž koji je bijaše otpustio« (Pnz 24,11-4). Kako se iz teksta vidi, inicijativa rastave je u muža. Dopusšteno mu je otpustiti ženu pod tri uvjeta:

- 1) Ustanoviti na njoj nešto »ružno«,
- 2) Uručiti joj otpusno pismo,
- 3) Ne može ju ponovno uzeti za ženu, ako se je ona ponovno udala.

Što je to »ružno« na ženi radi čega ju je muž mogao otpustiti? Pismoznanci i farizeji su se o tome među sobom svađali. U kasnom židovstvu rabini su se dijelili u dvije škole nazvane po dvojici učitelja. Šamaj i njegova škola smatrali su da je to preljub i drugi ružni prijestupi. U takvim slučajevima rastava je bila obaveza. Hilel i njegova škola pak bili su lak-

7 Isti, str. 66.

sniji i pod pojmom »ružno« shvaćali su sve što se mužu na ženi ne sviđa i mogao ju je otpustiti iz bilo kojeg razloga, npr. ako je našao ljepšu od svoje žene, ako joj jelo pgregori, ako ima čudan zadah, ako hrče po noći itd. Jedina obveza muža prema ženi bila je u tome da joj dadne otpusno pismo na temelju kojeg postaje slobodna za novu udaju.

Židovsko bračno pravo nije samo patrijarhalno nego i poligamijsko, tj. muž je mogao imati više žena i stoga za njega nije bilo nikada preljuba prema vlastitoj ženi, nego samo nepravda prema drugom mužu ako je živio s njegovom ženom, ili bludnost ako je imao odnos s nekom djevojkom. Već Kainovi potomci napuštaju prvotni Božji plan jednoženstva i prakticiraju mnogoženstvo. Za osvetoljubivog Lameka veli se da je imao dvije žene (Post 4,19-24). Patrijarsi Abraham i Izak imaju doduše jednu zakonitu ženu, a drugu su prema običaju starog Orijenta mogli uzeti samo u slučaju neplodnosti prve žene. Hamurabijev zakon iz Abrahamova vremena veli da muž smije samo onda uzeti drugu ženu ako mu je prva neplodna. Tim se pravom međutim ne smije služiti ako mu njegova zakonita žena radi podizanja potomstva priskrbi sluškinju. Sara, nerotkinja, daje Abrahamu svoju sluškinju Hagaru (Post 16,1-2). Uza sve to Abraham se poslužio pravom muža na prilježnicu i uzima sebi još jednu ženu koja se zvala Ketura (Post 25,1). Njegov brat Nahor ima uz zakonitu ženu Milku i prilježnicu Reumu (Post 22,20-24).

U drugom stadiju razvitka već kod Jakova susrećemo dvije zakonite žene koje mu svaka daje još i svoju sluškinju da poveća potomstvo (Post 29,15-30,24). Ezav ima tri žene (Post 26,34; 28,9). Sličan razvitak nalazimo u zbirci asirskih zakona s kraja drugog tisućljeća prije Krista. Praksu bigamije i konkubinata sankcionirao je Mojsijev zakon: »Kad odeš u rat na svoje neprijatelje, pa ih Jahve, Bog tvoj, preda u ruke tvoje, te ih zarobiš, ako među zarobljenicima opaziš lijepu ženu i u nju se zagledaš, možeš je uzeti za ženu. Dovedi je svojoj kući, pa neka obrije glavu, obreže nokte i odbaci haljine u kojima je zarobljena. Neka provede mjesec dana u tvoje domu oplakujući svoga oca i svoju majku. Poslije toga možeš joj pristupiti kao muž, i neka ti postane ženom. Ako ti poslije ne bi bila po volji, pusti je kuda joj drago. Za novac je ne smiješ prodati, niti s njom postupiti kao s ropkinjom, jer ti je bila žena« (Pnz 21,10-17).

U doba sudaca i kraljeva poligamija se prakticirala u višim slojevima; harem je bio znak bogatstva i moći. Za Gideona se veli da je imao 70 sinova, Ibsan 30 sinova i 30 kćeri, Abdon 40 sinova (Suci 8,30; 12,9; 12,14) jer su imali mnogo žena. Poznata su imena od devet Davidovih žena (2 Sam 3,2-4,13; 11,27; 1Kr 1,3). Roboam je imao 18 žena i 60 inoča (2 Ljet 11,21), Abija 14 žena, a Salomon, ako je brojevima vjerovati, 700 kneževskih žena i 300 inoča (1 Kr 11,3).

Reakciju na tu praksu susrećemo u *Knjizi Ponovljenog zakona*, u svećeničkoj tradiciji i mudrosnoj literaturi. Izraelcima, a napose kralju, zabranjuje se da idu tuđinkama, jer bi mogle okrenuti njihova srca svojim bogo-

vima (Pnz 17,17; 1 Kr 11,22). Biblija ne prešućuje poteškoće koje nastaju iz takove životne prakse. Poligamija je uzrok svadje, ljubomore, rivalstva pa i u idealnim brakovima kao što su Abrahamov (Post 16,3-6; 21,8-14: Sara i Hagara), Jakovljevi (Post 30: rivalstvo Jakovljevih žena i inoča) i Elkanov (1 Sam 1,4-6: Ana i Penina). Međutim dobro obitelji i plemena bilo je važnije od dobra pojedinca, žene. Ideja plodnosti i potomstva dominirala je brakom i bračnim moralom u Izraelu. Neplodnost je smatrana sramotom i Božjom kaznom. Rahela kliče od veselja kad je rodila sina: »Ukloni Bog moju sramotu!« Nadjene mu ime Josip rekavši: »Neka mi Jahve pridoda drugog sina!« (Post 30,23-24). Psalmi veličaju muža žene plodne kao onog koga je Bog blagoslovio (Ps 127,2-4; 128,3). Najveće pak prokletstvo koje se može nekome poželjeti jest neplodnost: »Daj im, o Jahve! Što da im dadeš? Daj im krilo jalovo, dojke usahle« (Hoš 9,14).

Nakon egzila monogamija počinje ulaziti sve više u običaj. Mudrosna literatura vidi u monogamiji normu i ideal koji treba slijediti. Nehemija i Ezra, obnovitelji Izraela nakon babilonskog sužanjstva, ustaju nemilosrdno protiv mješovitih brakova (Neh 13,23-28; usp. 10,1-31; Ezr 9,1-44). Već su se prije njih pisci *Ponovljenog zakona* zbog religioznih razloga borili protiv mješovitih brakova: »Kad te Jahve, Bog tvoj, uvede u zemlju u koju ideš da je zaposjedneš(...) Ne sklapaj ženidbe s njima, ne udaji svoje kćeri za njihova sina niti ženi svoga sina njihovom kćeri; jer bi ona odvratila od mene sina tvoga; drugim bi bogovima on služio« (Pnz 7,1-4; vidi Izl 34,12-16; iznimka Pnz 21,10-14). Ezra i Nehemija bore se svim silama da sačuvaju čistoću jahvističkog bračnog morala (Ezr 2,59-62; 9,1-10,44; Neh 7,61-64; 13,23-29). Izrael je »sveti narod« i ne može se miješati s poganimima (Ezr 9,2). Mješovit brak je smatran nevjernošću prema Jahvi, raskidom saveza. Nehemija u svojoj revnosti priznaje da je Židove, koji su se oženili tuđinkama i kojih djeca više nisu znala govoriti židovski, korio, proklinjao, tukao, čupao im kose i zaklinjao ih Bogom: »Ne dajte svojih kćeri njihovima sinovima, i ne uzimajte žena od njihovih kćeri za svoje sinove, a ni za sebe« (Nrh 13,23-25).

Prorok Malahija, njihov suvremenik, osuđuje također mješovite brakove i zahtijeva gotovo »ekskomunikaciju« onih koji ih sklapaju: »Svako tko tako učini, ma tko bio on, nek iskorijeni Jahve iz šatora Jakovljevih i između onih koji prinose žrtvu Jahvi nad vojskama« (Mal 2,12). Iz činjenice da svi imamo jednog Oca, Stvoritelja, Svjedoka između muža i »žene njegove mladosti«, Malahija zahtijeva vjernost u braku osuđujući razvod: »... ne budi nevjeran ženi svoje mladosti. Jer ja mrzim otpuštanje žena – govori Jahve, Bog Izraelov« (Mal 2,14-16). Taj proročki zahtjev ostat će doduše ideal u Izraelu, ali ne će postati zakonom, a još manje životnom praksom. To potvrđuje pisac *Knjige Sirahove* koji dvjesto godina kasnije zastupa jednoženstvo i vjernost prvoj zaručnici (Sir 25,1-2; 26,13-18), ali ne i nerazrješivost braka. Nakon što je iznio prilično negativna iskustva sa

ženom, Sirah izrično veli: »Ako ne čini kao što joj pokažeš, otpusti je od sebe« (Sir 25,26). Iako sve te mudrosne knjige ne isključuju rastavu braka, ipak potiču muža da se raduje »sa ženom svoje mladosti«, da se ne zanosi preljubicom i tuđinkom (Izr 5,18-20), da se čuva razuzdanosti i veza s lošim ženama (Izr 2,16-19; 5,1-23; Sir 26,13-18). Job, poput starih patrijarha, živi s jednom ženom (Job 2,9) i sklapa savez sa svojim očima da neće pogledati djevice (31,1). Judita kao udovica ostaje vjerna svom pokojnom mužu: »Mnogi su je prosili ali ona ne upozna ni jednoga čovjeka u sve dane života svojega otkad joj umrije muž Manaše« (Jdt 16,22; 8,2-8). Na osnovi izloženoga slijedi da se personalni oblici bračnog zajedništva njeguju u Izraelu nakon egzila sve više.

Taj novi ideal braka prikazan je u Tobijinoj knjizi, u idealnoj ljubavi jednog muža i jedne žene Tobije i Sare. Njihova molitva na svadbeni dan pokazuje da na svoj brak gledaju u duhu stvaranja, ljubavi i plodnosti prvog para: »Blagoslovljen da si, Bože naših otaca (...) Ti si stvorio Adama i dao mu pomoćnicu Evu: od njih je proizašao ljudski rod. Ti si rekao: 'Nije dobro da čovjek bude sam; načinimo mu pomoćnicu sličnu njemu.' Gospode, ne uzimam zbog pohote ovu svoju sestru, nego po istini. Smiluj mi se i učini da s njom doživim starost« (Tob 8,5-8). Iako u knjizi nema nikakve aluzije na proročku simboliku braka, ipak je u njoj ocrtana idealna slika bračnog morala koja izvrsno odgovara toj simbolici. Molitvena pjesma na kraju knjige veliča Jeruzalem kao od Boga otkupljenu zaručnicu (13,9-17) što upućuje na Iz 54 i 60-62. Imajući u vidu taj slikoviti govor nije nikakvo čudo što će Pavao kasnije otkriti u *Knjizi Postanka* 2,24 otajstvo (mysterium) u kojem se odražava Isusov odnos prema Crkvi i konačni ideal braka (Ef 5,25-32).

II. Brak kod proroka – simbol saveza s Bogom

Iako je običajno (Abraham) i pisano pravo (Mojsije) ozakonilo poligamiju u Izraelu, ipak je preko proroka, mudrosne literature i *Pjesme nad pjesmama* bila prisutna i slika idealnog monogamijskog braka kao simbola Božjeg saveza s izabranim narodom.

Prvi koji je u Starom zavjetu slikom braka pokušao osvijetliti Božji savez s ljudima bio je prorok *Hošea* koji djeluje u sjevernom kraljevstvu između 752. i oko 724. pr. Kr. u vrijeme kad se je Izraelom širio kult Baala, tj. kult plodnosti. Prorok Hošea, njegov poziv i njegov bračni život nije ništa drugo nego jedna simbolička proročka akcija, »gestus propheticus«⁸ – (vidi Jer 8,1 sl; 20,2; 27,2; Ez 12,3 sl.) – koja ocrtava odnos između Boga i Izraela. Prvi simbolički čin pokazuje se u samoj ženidbi u koju

8 C. TOMIĆ, *Uzvišena tajna*, Zagreb 1974, str. 58; E. SCHILLEBEEKCX, nav. dj., str. 59.

prorok ulazi po Božjem nalogu. Jahve zahtijeva od njega da se oženi Gomerom, bludnicom, da s njome izrodi bludničku djecu, da im dadne simbolička imena: prvom sinu Jizreel, što znači kraj kraljevstva doma Izraelova, kćeri Lo Ruhama, što znači Nemila, odbačenje kuće Izraelove i drugom sinu Lo-Ammi, što znači Ne-narod-moj, odbačenje naroda od onoga koji jest, ali ne više za vas (1,2-9).

U prvom poglavlju Gomerova bludnica nije ništa drugo nego slika Izraela koji se iznevjerio Jahvi i odao štovanju Baala. Simbolička imena djece su prijetnje Izraelu kojem Bog najavljuje propast sjevernog kraljevstva (Jizreel), uskraćuje svoje milosrđe (Lo-Ruhama) i nije više za nj tu (Lo-Ammi).

U drugom poglavlju prorok opisuje nevjernost svoje žene koja ga ostavlja, čini preljub i pravno pripada drugome (2,4-17). Prema *Ponovljenom zakonu* žena nakon legalne rastave i ponovne udaje, ne može se više vratiti svome prvome mužu (Pnz 24,1-4; usp. Lev 21,7).

U trećem poglavlju Jahve zahtijeva od Hošea nešto nečuvano, nešto što se protivi Mojsijevu zakonu, da postupi suprotno od pravnog propisa i da ponovno uzme svoju nevjernu ženu: »Idi opet, ljubi ženu koja drugog ljubi i čini preljub, kao što Jahve ljubi djecu Izraelovu, dok se oni k drugim bogovima okreću i žude za kolačima od grožđa« (3,1-5; 2,18-25).

Tom novom simboličkom proročkom akcijom prorok treba da objavi Boga i njegov odnos s Izraelom. Što Bog traži od svog proroka, to sam čini. Izrael je učinio preljub, napustio Jahvu, svog prvog muža: »Ona mi više nije žena (išah), a ja joj muž (iš) više nisam« (2,4-18). Međutim Jahve čini nešto neshvatljivo, ostaje vjeran prema svojoj »nevjernoj ženi«, spominje se zaruka u pustinji, odvest će je ponovno u pustinju i progovoriti joj srcu (2,16). »U onaj dan – riječ je Jahvina – ti ćeš me zvati: 'Mužu moj', a nećeš me više zvati 'Moj Baale'... Zaručit ću te sebi do vijeka; zaručit ću te u pravdi i pravu, u nježnosti i u ljubavi; zaručit ću te sebi u vjernosti i ti ćeš spoznati Jahvu... zamilovat ću Nemilu, Ne-narodu mom reći ću: 'Ti si narod moj!' a on će reći: 'Bože moj!'« (2,21-25).

Simboliku braka preuzeli su i drugi proroci da njome osvjetle Božji savez s ljudima.

Jeremija se služi u 2. poglavlju zaručničkom terminologijom da izrazi odnos između Boga i Izraela. Vrijeme pustinje je vrijeme prve ljubavi: »Ovako govori Jahve: Spominjem se mladosti tvoje privržene, ljubavi tvoje vjerničke: ti pođe za mnom u pustinju, po zemlji gdje se ne sije. Izrael bijaše Jahvi svetinja« (2,2-3). Idila pustinje je prestala kad se Izrael nastanio u Obećanoj zemlji. Izdao je prvu ljubav, iznevjerio se prvom mužu i odao se štovanju kananejskih božanstava. Od tog vremena Izrael živi u preljubu: »Pod svakim drvetom zelenim lijegao si ko bludnica« (2,20). »Ako muž otpusti ženu svoju, i ona ide od njega te se uda za drugoga, ima li još pravo da se vrati njemu? Nije li ta žena sasvim oskvrnuta? A ti si

bludničila s mnogim milosnicima, pa da se meni vratiš? – riječ je Jahvina.« (3,1)

Uza svu Izraelovu nevjernost, kod Jeremije kao i kod Hošee raskid saveza je kratkotrajan, jer je Jahve vjeran svome narodu i ljubi ga u njegovoj nevjernosti, sabire ga iz tuđe zemlje i veže uza se. Vrhunac te Božje vjernosti i ljubavi dolazi do izražaja u tzv. »Jeremijinu evandelju«, u 31. poglavlju: »Ljubavlju vječnom ljubim te, zato ti sačuvah milost. Opet ću te sazdati, i bit ćeš sazdana, djevice Izraelova« (31,3). Jeremija najavljuje novi savez, neraskidivu vezu između Izraela i njegovog Gospodina: »Evo dolaze dani – riječ je Jahvina – kad ću s domom Izraelovim i s domom Judinim sklopiti Novi savez. Ne Savez kakav sam sklopio s ocima njihovim u dan kad ih uzeh za ruku da ih izvedem iz zemlje egipatske, Savez što ga oni razvrgoše premda sam ja gospodar njihov – riječ je Jahvina. Nego ovo je Savez što ću ga sklopiti s domom Izraelovim poslije onih dana – riječ je Jahvina: Zakon ću svoj staviti u dušu njihovu i upisati ga u njihovo srce. I bit ću Bog njihov, a oni narod moj. I neće više učiti drug druga ni brat brata govoreći: 'Spoznajte Jahvu', nego ću oprostiti bezakonje njihovo i grijeha se njihovih neću više spominjati« (31,31-34).

Ezekijel upotrebljava ženidbenu simboliku da pokaže nevjernost Izraela i Božje milosrđe. U 16. poglavlju sažimlje Izraelovu povijest u slici nevjerne zaručnice. Jahve i Izrael zaljubili su se, zaručili i sklopili bračni savez u pustinji (16,1-14). Nakon ulaska u Obećanu zemlju Izrael postaje nevjeran i, vlada se gore nego bludnica te svojom bestidnošću nadilazi svoju majku – poganski narod iz kojeg je potekla, i svoju stariju sestru Sodomu i mlađu sestru Samariju (16,15-52). Nakon kratkotrajne kazne koju predviđa Zakon za preljubnice (Pnz 22,22; Lev 20,10) slijedi pomilovanje: »Ali ću se ja ipak spomenuti svojega Saveza s tobom što ga sklopih u dane mladosti tvoje, i uspostaviti ću s tobom Savez vječan« (16,60). U tom vječnom Savezu bit će okupljeni svi narodi (16,61-63). Ovdje se naslućuje eshatološka vizija koja će se ostvariti u Kristu zaručniku koji će stvoriti »jedno tijelo« (Ef 5,31). U 23. poglavlju Ezekijel ženidbenom terminologijom govori o povijesti Samarije i Jeruzalema: dvije žene, kćeri jedne matere, Ohola i Oholiba, obje su se odale bludu, što će izazvati kaznu, pad Samarije i Jeruzalema pod vlast onih s kojima su grijebile. U 36. poglavlju Jahve najavljuje da će sabrati raspršeni narod, očistiti ga od svih nečistoća i svih kumira, dat će mu »novo srce i nov duh«, izvaditi će mu srce kameno i dat će mu srce od mesa, Duh svoj udahnut će u njih da hode po njegovim zakonima i čuvaju njegove naredbe. Izrael će dobiti ono što je grijehom izgubio, postići će novo zajedništvo s Bogom: »I bit ćete moj narod, a ja ću biti vaš Bog« (36,28).

Deuterozaija u svojoj knjizi utjehe (Iz 40-56) služi se također bračnom terminologijom u osvjetljivanju Božjeg saveza. U 50. poglavlju govori se o »otpusnom pismu« zbog nevjernosti Izraela. Rastava je samo privremena:

»Za kratak trenutak ostavih tebe, al' u sućuti velikoj opet ću te prigrliti« (53,7). Ta nova veza je neraskidiva, vječna »u ljubavi vječnoj smilovah se tebi (...) tako se zaklinjem da se više neću na tebe srditi nit ću ti prijetiti« (53,8-9). Bog naziva sebe izrično suprugom, a Izrael ženom mladosti: »Ne boj se, nećeš se postidjeti (...) Jer suprug ti je tvoj Stvoritelj, ime mu je Jahve nad vojskama (...) Jest, ko ženu ostavljenju, u duši uciviljenu, Jahve te pozvao. Zar se smije otpustiti žena svoje mladosti, pita Bog tvoj« (54,4-6). Posljednji dio knjige je eshatološki. Zaručnica nije više Izrael, nego cijelo čovječanstvo: »Raširi prostor svog šatora, razastri, ne šteti platna svog prebivališta, produži mu užeta, kolčice učvrsti! Jer proširit ćeš se desno i lijevo. Tvoje će potomstvo zavladatai narodima i napučit će opustjele gradove« (54,2-3).

Tritoizaija (Iz 56-66) prikazuje novi Jeruzalem kao grad – zaručnicu: »Neće te više zvati Ostavljenom ni zemlju tvoju Opustošenom, nego će te zvati Moja milina, a zemlju tvoju Udata, jer ti si milje Jahvino« (62,4). Jeruzalem je »nevjesta« urešena darovima ženika (61,10), sretna da se može pokazati svome zaručniku kao čista djevica: »Kao što se mladić ženi djevicom, tvoj će se graditelj tobom oženiti; i kao što se ženik raduje nevjesti, tvoj će se Bog tebi radovati« (62,5).

Ta proročka simbolika braka kojom se osvjetljuje milosni savez Boga s ljudima dosiže svoj vrhunac u ljubavnoj *Pjesmi nad pjesmama* koja gotovo u atmosferi zdravog Božjeg svijeta iz jahvističkog izvještaja prije grijeha veliča zaručničko-bračnu ljubav. U *Pjesmi nad pjesmama*, u tom »evanđelju erotske ljubavi i seksualnosti«, kako ju E. Schillebeeckx⁹ naziva, ne govori se o plodnosti, nego kao u jahvističkom izvještaju o ljubavi zaljubljenog para. Ta je ljubav prije svega isključiva, postoji samo između njega i nje. Dragi se ističe među tisućama (5,10), i što je jabuka među šumskim stablima, to je on u očima svoje drage među mladićima (2,3). Ona je jedna jedina nasuprot haremu kraljeva dvora (6,8,9), i što je ljiljan među trnjem, to je ona za njega među djevojkama (2,2). Ta ljubav nije samo jedinstvena, ona je neraskidiva, vjerna i vječna: »Stavi me kao znak na srce, kao pečat na ruku svoju – pjeva draga – jer ljubav je jaka kao smrt (...) Mnoge vode ne mogu ugasi ljubav niti je rijeke potopiti« (8, 6-7). Ta je ljubav neprocjenjiva, neusporediva i nezamjenjiva: »Da netko daje za ljubav sve što u kući ima, taj bi navukao prezir na sebe«, kliče draga (8,7). Ta ljubav je uzajamna: »Ja pripadam dragome svome, i on je željan mene« (7,11, usp. 2,16), ona je tjelesna, bez stida kao da se zbiva u vrtu užitka prije grijeha u kojem vlada sklad i harmonija prvotnog Božjeg nauma o braku i bračnoj ljubavi (7,2 sl.).¹⁰

9 E. SCHILLEBEECKX, nav. dj., str. 52

10 Vidi M. Da CRISPIERO, nav. dj., str. 52 sl.

U *Pjesmi nad pjesmama* dodiruju se oba vidika starozavjetnog poimanja braka: brak kao zemaljska stvarnost koja proizlazi iz ljudske naravi i Božje milosti koja simbolizira savez s Bogom. Iako se Bog gotovo nigdje ne spominje, stari će rabini taj veličanstveni hvalospjev stvorenoj, ljudskoj ljubavi ubrzo alegorijski shvaćati i tumačiti kao odraz Božje ljubavi prema Izraelu.

Stari se zavjet služi simbolikom braka da osvijetli odnos Boga prema Izraelu. Novi će zavjet usvojiti bračnu simboliku i odnosom Krista prema Crkvi tumačiti otajstvo braka, o čemu više u članku o poimanju braka u Novom zavjetu.

THE CONCEPTION OF MARRIAGE IN THE OLD TESTAMENT

Marko Matić

Summary

In the Old Testament marriage was experienced within the reality of temporality and of mercy: it springs from the human nature as it was created and reflects an alliance of God and man established on the base of mutual love between husband and wife (Gen 2,4b-25) and for the multiplication of the human race (Gen 1,1-2,4a). After the Sin, patriarchalism and polygamy prevailed. After the Exile, monogamy gradually became the rule, as it was propagated in ecclesiastic and philosophical writings. The Prophets, especially in the Song of Songs, regard the community of husband and wife as the holy community of God and man.